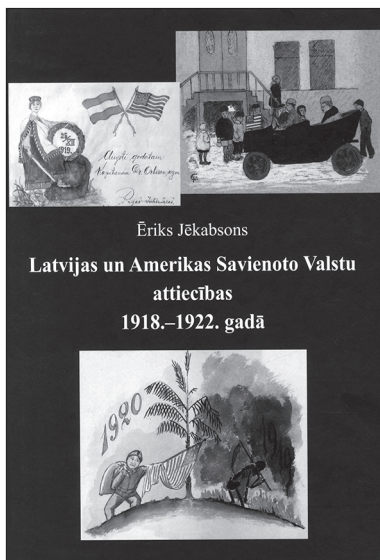

izpētei veltīto kapitāldarbu izdošanu (2005. gadā klajā nāca *Dr. art. Jāņa Kalnača darbs*²⁰), un tagad varam teikt, ka lūzuma periods Latvijas mākslas norisēs 20. gadsimta 40. un 50. gados ir atspoguļots, sniedzot bagātīgu informāciju par cilvēkiem, institūcijām un procesiem šajā traģiskajā laika posmā. Cerams, ka šiem pētījumiem sekos citi, piemēram, par latviešu mākslas ceļiem trimdā kopš Otrā pasaules kara beigām.

Mārtiņš Mintauris

Ēriks Jēkabsons. *Latvijas un Amerikas Savienoto Valstu attiecības 1918.–1922. gadā*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2018. 831 lpp.: il. ISBN 978-9984-824-49-9

Vēstures doktors, LU profesors Ēriks Jēkabsons, vairāk nekā 20 grāmatu autors (četras no tām izdotas ārzemēs), nesen publicējis plaša apjoma monogrāfiju par Latvijas un ASV attiecībām četru gadu laikā pēc Pirmā pasaules kara. Šim karam, no kura mūs šķir jau vesels gadsimts, manuprāt, Latvijas valsts un latviešu tautas vēsturē ierādāma nozīmīgāka vieta nekā Otrajam pasaules karam. Savukārt grāmatā aplūkotajā laikā kā turpinājums Pirmajam pasaules karam tika izcīnīts Neatkarības karš, sagaidīta bēgļu atgriešanās karadarbības izpostītā un svešu armiju izlaupītā zemē, turklāt galu galā izšķīrās pašas Latvijas liktenis. Tolaik Latvijai ļoti nepieciešama bija Rietumu sabiedroto lielvalstu, ieskaitot ASV, palīdzība un atbalsts, kas arī tika saņemts. Vienlaikus soli pa solim veidojās abu pušu starpvalstu attiecības. Par visu to līdz šim mūsu sabiedrības zināšanas bija visai nepietiekamas, bet nu ir iespēja tās ievērojami papildināt.

²⁰ Jānis Kalnačs (2005). *Tēlotājas mākslas dzīve nacistiskās Vācijas okupētajā Latvijā 1941–1945*. Rīga: Neputns, 304 lpp.

Kā darba mērķi autors izvirzījis Latvijas un ASV politisko, saimniecisko un kultūras sakaru analīzi minēto gadu laikā, resp., no pirmajiem vēl nebūt ne valstiska līmeņa sakariem līdz šīs lielvalsts lēmumam par mūsu jaunās valsts juridisko atzīšanu un pilnvērtīgu diplomātisko attiecību izveidi starp abām valstīm (11. lpp.).

Monogrāfijas saturs iedalīts divās daļās, no kurām pirmā aptver sadarbības sākumposmu un tā attīstību saistībā ar Parīzes Miera konferenci un Neatkarības kara gaitu, neslēpjot aizokeāna lielvaras pašas kavēto virzību uz Latvijas valsts atzīšanu. Otrā daļa veltīta amerikāņu nevalstisko organizāciju, tādu kā Eiropas Bērnu fonda Baltijas valstu misijas Latvijas nodaļas, Amerikas Sarkanā Krusta, vēl arī Jaunekļu un Jaunavu kristīgo savienību veikumam Latvijā. Grāmatas saturs balstīts galvenokārt uz ASV Stenforda universitātes Hūvera institūta arhīva un bibliotēkas, Nacionālā arhīva Vašingtonā, kā arī Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīva, tāpat citu svarīgu dokumentu krātuvju un bibliotēku dotumiem. Jāpiebilst, ka no literatūras sarakstā iekļautajām publikācijām 14 (no 130) jeb vairāk nekā 10 procenti ir paša Ē. Jēkabsona uzrakstītas un liecina par veikto priekšdarbu izdevuma sagatavošanā.

Kā zināms, pirmie nopietnākie sakari latviešiem ar Ameriku radās 19. gadsimta 80. gados sakarā ar izceļošanu uz ASV. Latviešiem piemitošā pašorganizēšanās drīz vien šīs lielvalsts rūpniecības centros iedibināja iebraukušo sabiedrisko dzīvi, arī preses izdevumus, kas pārstāvēja, it īpaši pēc 1905. gada revolūcijas Latvijā, sociāldemokrātiskās idejas. Pirmā pasaules kara gados zvaigžņotajam karogam uzmanību pievērsa latviešu pilsoniskās aprindas, no vienas puses, un amerikāņu žurnālisti un diplomāti, no otras puses, pēdējiem gan, kā norāda grāmatas autors, paliekot pavisam atturīgiem Latvijas nākotnes jautājumā. Toties nopietnas cerības latviešu aktīvajiem pilsoņiem dzimtenē sniedza ASV prezidenta Tomasa Vudro Vilsona 1918. gada 8. janvārī kongresā deklarētie “Četrpadsmit punkti”, citiem vārdiem, amerikāņu pēckara miera programma, kura paredzēja politisku un teritoriālu neaizskaramību kā lielām, tā mazām tautām. Taču, kopā ar amerikāņu diplomātu korpusu ieradies Parīzes Miera konferencē, prezidents V. Vilsons nepavisam nesteidzās atbalstīt Baltijas valstu neatkarību, kuru, kā izrādījās, viņam nepieļāva ASV u.c. pasaules karā uzvarējušo lielvalstu nekoncekventā nostāja Krievijas nākotnes lietā, īsi sakot, nevēlēšanās atņemt cerības uz “vienotas un nedalāmas” Eirāzijas impērijas atjaunošanu tās agrākajā izpratnē. Saprotams, atsevišķs gadījums bija

neatkarīgās Polijas valsts atjaunošana, nelielas priekšrocības nācās atzīt 19. gadsimtā kā lielkņazistei cariskajā Krievijā iekļautajai Somijai, kam gadus divdesmit (1881–1901) pastāvēja pat it kā sava astoņu bataljonu armija.

Jaunas cerības trim Baltijas valstīm uzplaiksnāja līdz ar īpašas Baltijas lietu komisijas izveidošanu Miera konferences ietvaros. Autoram tomēr vajadzēja šo komisiju raksturot nedaudz plašāk. Kaut izveidotai pēc prezidenta V. Vilsona iniciatīvas Baltijas valstu un Krievijas attiecību izpētei un rekomendāciju sagatavošanai (šāds uzdevums tika izvirzīts 1919. gada 24. maijā, diskusiju vadot ASV prezidentam), jau pēc pāris dienām, t.i., 26. maijā, pēc V. Vilsona priekšlikuma “lielajā četrniekā” ietilpstošās ASV, Lielbritānija, Francija un Itālija telegrammā “Krievijas valsts augstākajam pārvaldītājam” admirālim Aleksandram Kolčakam pieprasīja viņa attieksmi no impērijas atdalījušos jauno valstu jautājumā. Kolčaka noraidošā attieksme pret Baltijas valstu neatkarību priekšlaicīgi apraka minētās komisijas centienus, kaut arī tā turpināja darbību līdz pat 1920. gada 6. janvārim, protams, vismaz Latvijas, Igaunijas un Lietuvas gadījumā tukšgaitā. Pret Baltijas jauno valstu atzišanu visai enerģiski uzstājās Krievijas vēstnieki – emigranti no 1917. gada – monogrāfijā pieminētie Vasilijš Maklakovs (Francija) un Boriss Bahmetjevs (ASV). Savu negatīvo attieksmi nemainīja arī prezidents V. Vilsons.

Samērā izvērsti un interesanti raksturota ASV pulkvežleitnanta Vorvika Grīna vadītās amerikāņu ekspertu misijas izveide un darbība Latvijā 1919. gada pavasarī un vasarā. Šai misijai nācās darboties sarežģītā militāri politiskā un etniski saspringtā situācijā, kad jau 16. aprīlī, divas nedēļas pēc V. Grīna ierašanās, pret Kārļa Ulmaņa vadīto Latvijas Pagaidu valdību baltvācu landesvēristi, valstsvācu karotāju atbalstīti, sarīkoja apvērsumu, padzenot K. Ulmani ar viņa ministriem, kam vajadzēja patverties uz tvaikoņa “Saratov” angļu karakuģu aizsardzībā. Šai sadaļā ir daudz jaunas informācijas, tai skaitā arī par amerikāņu, angļu un franču domstarpībām Baltijā, to dažādām attieksmēm pret Kārļa Ulmaņa un Andrieva Niedras kabinetiem, par Cēsu kaujām un turpmākajiem notikumiem. Monogrāfijas autors pamatoti noraida viedokli par V. Grīna un viņa vadītās misijas gandrīz vai viennozīmīgo nostāju vāciešu pusē viņu konfliktā ar latviešiem, jo misijas darbības beigu posmā V. Grīns atzinis, ka, par spīti viņa personīgai neticībai ilgstošai Baltijas valstu pastāvēšanai, šo “tautu pašnoteikšanās prasībai ir pamats”. Tam vēl sekoja piebilde, ka Baltijas tautām pašām “piemīt neatkarības sa-

sniegšanai nepieciešamās īpašības” (127. lpp.). Tāds bija uz Latviju nosūtītās ASV atbildīgās militārpersonas viedoklis.

Pirmā pasaules kara gados ievērojami kāpinājušas ražošanu gan rūpniecībā, gan lauksaimniecībā, ASV kļuva par sabiedroto lielvalstu galveno apgādnieci. Amerikāņi pārvietoja uz Franciju ļoti daudz kara materiālu, apģērbu, apavu un pārtikas produktu. Vairumu no šiem krājumiem bija paredzēts realizēt. Daudzas Eiropas valstis, arī Latvija, vēlējās daļu no minētā iegādāties, protams, par pieņemamu cenu un galvenokārt uz parāda. Pēc saņemtām atļaidēm 1923. gadā tādējādi Latvijas parāds ASV pēc amerikāņu pēdējām aplēsēm sniedzās ap 4,16 milj. dolāru. Jaunajai valstij tas nozīmēja pamatīgu slogu, lai gan bija apmēram trīskārt mazāks nekā Igaunijai, liecinot par taupīgāku pieeju iegādei. Līdz padomju okupācijai 1940. gadā Latvijas valsts minēto, kā arī vēl citus parādus ASV nomaksāt nepaspēja.

Ļoti daudz Eiropas, kā arī Latvijas un tās iedzīvotāju labā paveica vēlākais ASV prezidents Herberts Klārks Hūvers. Līdz ar pasaules kara sākumu atstājis savu biznesu, viņš pievērsās palīdzības organizēšanai karā cietušajām Eiropas valstīm. H. Hūvera vadītā Amerikas palīdzības administrācija 1919. gada pavasarī pievērsās Latvijai, 9. aprīlī atsūtot uz Liepāju tvaikoni ar miltu kravu. Tam sekoja citi pārtikas produktu sūtījumi. Tiesa, 16. aprīļa pučs lika uz laiku pārtraukt šīs Latvijai tiešām svarīgās piegādes, kas izrādījās liels atspaidis uz bada robežas esošajiem Latvijas rietumdaļas pilsētu, dažkārt arī miestu iedzīvotājiem. Monogrāfijā ievietots konkrēts materiāls par pārtikas apgādes uzlabošanu no boļševiku varas atbrīvotajā Latvijas daļā, kas turklāt nostiprināja Paigaidu valdības politiskās pozīcijas.

Daudz lappušu veltīts situācijai Rīgā pēc tās ieņemšanas 1919. gada 22. maijā, kad boļševiku sarkano teroru nomainīja baltvācu landesvēristu baltais terors kā atriebība latviešiem vispār. Par pārliecinošiem pierādījumiem tam kļuva amerikāņu filmētās cilvēku apšaušanas, liekot Antantes Augstākajai padomei pasteigties ar rīkojumu vācu karaspēkam atstāt Latviju (211. lpp.).

Amerikas palīdzības administrācija iesaistījās arī Latvijas armijas apgādē, panākot būtisku tās uzlabošanu un novēršot karaspēka sairumu pārtikas trūkuma dēļ. Bez tam ASV palīdzība Latvijai tika dota bez tirdznieciska uzcenojuma un piekrītot izsniegt nepieciešamo uz pēcmaksu.

Glūži nesavtīgu palīdzību amerikāņi sniedza Austrumeiropā trūkmā nonākušajiem bērniem, kam draudēja bads un slimību epidēmijas.

Pēc H. Hüvera rīkojuma tika izveidots speciāls Bērnu fonds, apstiprināta bērnu ēdināšanas programma. Latvijā tā vispirms aptvēra Liepāju, Kurzemi un Zemgali, bet 1919. gada jūnijā Liepājā pienākušo pārtiku jau nosūtīja Rīgas bērniem, pēc tam arī citur.

Par Pāvela Bermonta – ar vācu reakcionāriem saistītā Rietumkrievijas brīvprātīgās armijas pavēlnieka – gatavoto uzbrukumu Rīgai Antantes valstīm bija pietiekami daudz ziņu, taču rīcība no to puses nesejoja. Bermontiešu uzbrukuma pirmajā dienā – 1919. gada 8. oktobrī – Latvijas premjerministrs K. Ulmanis un ārlietu ministrs Zigfrids Meierovics telegrammā Lielbritānijas premjerministram Deividam Loidam-Džordžam un ASV prezidentam V. Vilsonam mudināja rīkoties, lai piespiestu Vāciju pārtraukt atbalstīt agresiju pret Latviju. Tomēr pat tādā situācijā ASV administrācija turpināja uzturēt “vecās Krievijas garu”. Šo samezgloto, bet saistošo nodaļu uztvert aprūtinā tajā minēto datumu pārliecīgā “lēkāšana” uz priekšu un atpakaļ, kas citur mazāk izteikta.

Pēc A. Kolčaka un Antona Deņikina karaspēka sagrāves un sekojošās ģenerāļa Pjotra Vrangeļa padzišanas no Krimas Lielbritānija un Francija, pieredzējušas “vienotās un nedalāmās” pretboļševistiskās Krievijas agoniju, nepārprotami tuvojās Baltijas valstu juridiskajai atzīšanai. Lēmums par to tika pieņemts 1921. gada 26. februārī Parīzē Antantes valstu Augstākajā padomē, piedaloties Lielbritānijai, Francijai, Itālijai, kā arī Japānai un Beļģijai. ASV vēl pusotru gadu atturējās no šī soļa, kaut par to iestājās Amerikas Sarkanā Krusta vadītājs Baltijas valstīs Edvarts Viljams Raiens un šīs organizācijas Eiropas komisijas priekšnieks Roberts Oldss, tāpat H. Hüvers, kurš, tiekoties 1921. gada 5. maijā ar Ludvigu Sēju, ieceltu par Latvijas valdības oficiālo pārstāvi ASV, apsoliya atbalstīt Latvijas *de iure* atzīšanu (641., 398. lpp.). Taču lēmumu par Baltijas valstu juridisko atzīšanu pieņēma tikai V. Vilsonu nomainījušā ASV prezidenta Vorena Gameiljela Hārdinga administrācija 1922. gada 28. jūlijā (451. lpp.). Latvijā šis fakts nekavējoties ieguva visnotaļ pozitīvu novērtējumu, toties ASV dzīvojošo latviešu vidū tam bija gan atbalstītāji, gan pretinieki. Pēdējie pārstāvēja galvenokārt pilsoniskajai Latvijai naidīgos kreisi noskaņotos elementus.

Pievēršoties ASV nevalstisko organizāciju darbībai Latvijā, augstu jāvērtē Tomasa Orbisona vadītā Eiropas Bērnu fonda Baltijas valstu misijas Latvijas nodaļas paveiktais. Tā jau darbības sākumā 1919. gada augustā spēja paēdināt 22,5 tūkst., bet novembrī – 27 tūkst. bērnu. Bermontiešu uzbrukuma laikā Rīgai šai nelielai nodaļai nācās darboties

artilērijas apšaudes apstākļos, pašam T. Orbisonam vairākkārt tiekot ievainotam. Bērnu fonda Liepājas nodaļu tāpat apdraudēja bermontieši. Pēc Latgales atbrīvošanas arī tur tika organizēta trūcīgo bērnu ēdināšana. Sevišķi slikts stāvoklis šai ziņā bija Daugavpilī, tomēr arī citās Latvijas austrumdaļas pilsētās tas bija visai smags. Grāmata sniedz apkopojošas ziņas (arī tabulās ievietotas) par bērnu, arī zīdaiņu un māšu aprūpi, dažkārt gan iegrimstot sīkumos.

Amerikas palīdzības administrācija sadarbojās arī ar Latvijas Izpostīto apgabalu padomi. Daudziem šo apgabalu bērniem papildus ēdināšanai amerikāņi izsniedza drēbes un apavus. 1922. gada aprīlī Latvijā viņi kopumā paēdināja 46,9 tūkst. bērnu (556. lpp.), kas bija augsts rādītājs.

Pašā bermontiešu uzbrukuma priekšvakarā Rīgā ieradās daļa no Amerikas Sarkanā Krusta misijas. Kauju laikā šī amerikāņu organizācija palīdzēja nogādāt ievainotos un saslimušos Latvijas armijas karavīrus sanitāro iestāžu ziņā, izsniedza tām medicīnas instrumentus, zāles, pārsienamos materiālus. Turklāt amerikāņi apņēmas apgādāt ar medicīnas piederumiem visas Rīgas slimnīcas, palīdzot Latvijas mediķiem cīnīties ar slimību epidēmijām. Protams, Amerikas Sarkanais Krusts sadarbojās ar Latvijas Sarkanā Krustu, sniedza tam iespējamo palīdzību. Pamazām amerikāņu misija darbību sašaurināja un 1922. gada jūnija beigās to izbeidza, atgriežoties ASV.

Monogrāfijā aplūkota arī amerikāņu parauga Jaunekļu un Jaunavu kristīgās savienības nodaļu izveide un darbība Latvijā. Pirmā no tām 1920. gadā sāka darbību Latvijas armijā un pakāpeniski to paplašināja, rūpējoties par karavīru garīgās un fiziskās attīstības pilnveidošanu, veicināja sporta nodarbības pēc īpašas fiziskās audzināšanas programmas, bet vēlāk paplašināja aktivitātes arī ārpus armijas. 1922. gada beigās organizācija darbību Latvijā izbeidza, savu inventāru nododot Latvijas armijai.

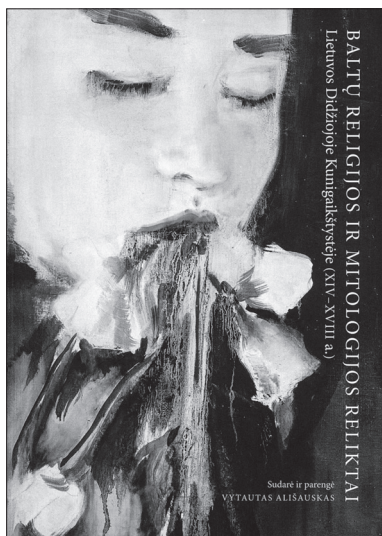
Pēc līdzīgiem principiem un metodēm darbojās Jaunavu kristīgā savienība. Tā centās panākt vietējo sieviešu līdztiesību un viņu sociālā stāvokļa uzlabošanu. Savienība organizēja arī dažādus praktiskus kursus, sarīkojumus, tāpat kā Jaunekļu kristīgā savienība saņemot līdzekļus no ASV. Abas minētās amerikāņu jauniešu organizācijas popularizēja amerikāņu uzskatus un dzīvesveidu.

Secinājumos autors ar pilnām tiesībām pasvīturo, ka tieši Latvija pārstāvēja reģionu, kurā bija "labi saskatāms ASV palīdzības organizāciju raksturs un nozīme kopumā, turklāt Latvijas gadījumā var runāt faktiski

par humānās katastrofas novēršanu sadarbībā ar Latvijas valsts iestādēm” (771. lpp.). Tam var tikai pievienoties. Dažas sīkas kļūdas un atkārtotās faktiskā materiāla izklāstā nespēj mazināt izdevuma tiešām labo vērtējumu. Monogrāfija ar savu bagātīgo saturu, kā arī vizuāli atstāj vislabāko iespaidu un, bez šaubām, pieskaitāma Latvijas vēsturnieku pētnieciskajām vēltēm mūsu valsts simtgadei.

Valdis Bērziņš

Baltu reliģijas ir mitoloģijas relikvai Lietuvas Didžiojoje Kunigaikštystėje (XIV–XVIII a.): šaltinių rinkinys. Sudarē ir parengē Vytautas Ališauskas. Vilnius: Lietuvių katalikų mokslo akademija, 2016. 476, [1] p. (*Baltu reliģijas un mitoloģijas relikti Lietuvas lielkņazistē (XIV–XVIII gs.): avotu krājums.* Sastādījis un sagatavojis Vītauts Ališausks)

Ir pagājuši trīs gadi, kopš lasītājiem ir iespēja iepazīties ar Viļņas Universitātes Filoloģijas fakultātes docenta (kopš 2018. gada – profesora), humanitāro zinātņu doktora Vītauta Ališauska sastādīto un sagatavoto avotu krājumu “Baltu reliģijas un mitoloģijas relikti Lietuvas lielkņazistē (XIV–XVIII gs.)”. V. Ališausks ir zināms kā vairāku Lietuvas kultūras vēstures jautājumiem veltītu publikāciju autors,¹ bet no 2008. līdz 2012. gadam viņš bija arī Lietuvas Republikas vēstnieks pie Svētā Krēsla.

Baltu mitoloģijas un reliģijas avotu zinātnisko izdevumu tradīcija aizsākās 19. gs. beigās ar poļu klasiskā filologa Antonija Mežiņska

¹ Sk., piemēram, viņa monogrāfijas: Vytautas Ališauskas (2009). *Sakymas ir rašymas: kultūros modelių tvėrmė ir kaita Lietuvas Didžiojoje Kunigaikštystėje*. Vilnius: Aidai; Vytautas Ališauskas (2012). *Jono Lasickio pasakojimas apie žemaičių dievus: tekstas ir kontekstai*. Vilnius: Aidai.